

Cezary RITTER

W KRĘGU MYŚLI I DZIEŁA JANA PAWŁA II
DWUDZIESTOPIĘCIOLECIE DZIAŁALNOŚCI
INSTYTUTU JANA PAWŁA II KUL

Jubileuszowe sympozjum

„Człowiek drogą Kościoła. Dialog i wspólnota”

KUL, Lublin, 15-20 X 2007

Rok 2007 był dla Instytutu Jana Pawła II Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego rokiem jubileuszowym. 25 czerwca 1982 roku Senat Akademicki Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego podjął uchwałę o powołaniu do życia międzywydziałowego ośrodka naukowego i dydaktycznego, którego celem jest badanie „myśli i dzieła papieża Jana Pawła II” oraz budowanie „wspólnoty osób w duchu głoszonej przez niego nauki Chrystusa”¹. W roku 2007 minęło zatem dwadzieścia pięć lat od tamtej daty.

W roku jubileuszowym Instytut podejmował swoje zwykłe statutowe zadania. Równocześnie w ciągu roku nastąpiły wydarzenia, które o jubileuszu przypominały. Wśród nich głównym było sympozjum zatytułowane „Człowiek drogą Kościoła. Dialog i wspólnota”, które odbyło się w dniach 15-16 oraz 20 października 2007 roku. Wybór daty był oczywiście nieprzypadkowy, choć dla sympozjów naszego Instytutu zwyczajowy, bowiem „od zawsze” w dniach, w których przypadała kolejna rocznica wyboru kard. Karola Wojtyły na Stolicę

Piotrową, Instytut organizował sympozja poświęcone wybranemu aspektowi jego myśli i dzieła.

KILKA UWAG RETROSPEKTYWNYCH

Pierwsza sesja, którą z perspektywy czasu można wiązać z powstaniem Instytutu Jana Pawła II KUL, odbyła się 12 maja 1979 roku. Wówczas to, w ramach cyklu prelekcji pod hasłem „Nasz Profesor Papieżem”, z wykładem zatytułowanym „Karol Wojtyła – filozof i moralista” wystąpił jego uczeń i następca w Katedrze Etyki na Wydziale Filozofii Chrześcijańskiej Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego ks. doc. Tadeusz Styczeń. Było to krótko po wyborze krakowskiego Kardynała na Stolicę Piotrową i tuż przed pierwszą papieską pielgrzymką do Ojczyzny.

Od samego początku pontyfikatu Jana Pawła II ksiądz profesor Styczeń podejmował starania o ustanowienie w „uczelni Karola Wojtyły” Instytutu, który zajmowałby się jego myślą filozoficzno-teologiczną. Od początku też by-

¹ Statut Instytutu Jana Pawła II KUL.

ło dla niego jasne, że profil działalności takiej instytucji winna wyznaczać antropologia i etyka Karola Wojtyły-Jana Pawła II. W staraniach tych księdza Stycznia wspierali między innymi: Wojciech Chudy, ks. Andrzej Szostek, Jerzy W. Gałkowski, Stanisław Majdański, ks. Andrzej Wawrzyniak, ks. Marian Radwan i ks. Stanisław Nagy. Na czele Instytutu stanął ks. prof. Tadeusz Styczeń, a przewodniczącym Rady Naukowej został ks. prof. Stanisław Nagy.

Podstawową formą działalności Instytutu było Konwersatorium Myśli Karola Wojtyły-Jana Pawła II. W kolejnych latach akademickich podejmowano wybrany temat związany z konkretnym dokumentem papieskim bądź dotyczący istotnego zagadnienia filozoficzno-teologicznego. Całoroczne konwersatoria znajdowały zwykle swoje zwieńczenie w sympoziach organizowanych pod koniec każdego roku akademickiego, zazwyczaj w maju, w rocznicę urodzin Karola Wojtyły. Stałą częścią sympoziów stanowiła Msza Święta sprawowana w intencji Ojca Świętego. W ten sposób zrodziła się tradycja swoistego Dnia Papieskiego, od wielu lat świętowanego w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim.

Od pierwszych lat swojego istnienia Instytut organizował sesje dotyczące problematyki obrony życia oraz godności małżeństwa i rodziny („Rodzina chrześcijańska”, 1984; „Homo nasciturus”, 1984; „W obronie życia”, 1985; „Tydzień świętości życia”, 1992; „Medycyna i prawo: za czy przeciw życiu?”, 1998).

Wiele wydarzeń zorganizowanych przez Instytut miało charakter ogólnouniwersytecki. Z okazji trzydziestej rocznicy podjęcia pracy naukowej w KUL przez ks. Karola Wojtyłę odbyła się se-

sja zatytułowana „Człowiek w poszukiwaniu zagubionej tożsamości” (1985). Wtedy też, w czasie „Godziny wspomnień”, koledzy i uczniowie Karola Wojtyły wspominali jego obecność w życiu uniwersytetu. Ogólnouniwersytecki charakter miało również sympozjum „Bóg Ojcem” (2003) z okazji dwudziestopięciolecia pontyfikatu Jana Pawła II.

W czerwcu 1987 roku, podczas pielgrzymki do Ojczyzny, Jan Paweł II odwiedził także KUL. Przygotowaniu do spotkania z Ojcem Świętym służyło sympozjum „Ewangelia i kultura. Doświadczenie środkowoeuropejskie” (1987). Przez dwa tygodnie każdego wieczoru odbywały się wykłady, których tematyka nawiązywała do przesłania encykliki *Slavorum Apostoli*. Wśród mówców byli: Karl Dedecius, Aleksander Gieysztor, Mieczysław A. Krąpiec OP, Richard Korzenszky OSB, Feliks Litva SJ, Nikolaus Lobkowicz, Stefan Swieżawski, Julian Strykowski oraz Czesław Zgorzelski. Inne sympozjum, ukazujące związki KUL z Karolem Wojtyłą-Janem Pawłem II, odbyło się z okazji dwudziestolecia pontyfikatu i nosiło tytuł „Wdzięczność i zobowiązanie. Pontyfikat Jana Pawła II w oczach środowiska naukowego KUL” (1998).

Dla pogłębienia niektórych tematów związanych z nauczaniem moralnym Jana Pawła II istotne znaczenie miały spotkania w gronie specjalistów, mające charakter roboczych seminariów. W 1986 roku w Kazimierzu nad Wisłą odbyło się międzynarodowe sympozjum na temat „Problem wyzwolenia człowieka”. Inspiracją dla tego sympozjum były instrukcje Kongregacji Nauki Wiary w sprawie teologii wyzwolenia oraz polskie doświadczenie konfrontacji myśli chrześcijańskiej z marksizmem.

Podczas sympozjum zatytułowanego „Osoba ludzka: wolność – sumienie – natura” (1991) krytycznej analizie poddano koncepcję tak zwanego twórczego sumienia we współczesnej teologii moralnej. Biorąc pod uwagę punkt widzenia wyrażony w ogłoszonej dwa lata później encyklice *Veritatis splendor*, należy stwierdzić, że było to zagadnienie niezwykle doniosłe.

Warto też wspomnieć o sympozjach poświęconych problematyce europejskiej. W roku 1994 odbyła się międzynarodowa konferencja „Jana Pawła II wizja Europy”, zorganizowana wspólnie z Międzynarodową Akademią Filozoficzną działającą w Księstwie Liechtenstein. Konferencji towarzyszyła uroczystość nadania tytułu doktora honoris causa KUL włoskiemu filozofowi, autorowi monografii *Myśl Karola Wojtyły* – prof. Rocco Buttiglionemu. Kolejne „europejskie” sympozjum było związane z nadaniem godności doktora honorowego KUL księdzu biskupowi Stanisławowi Dziwiszowi. Uroczystość odbyła się 13 maja 2001 roku, w dwudziestą rocznicę zamachu na życie papieża Jana Pawła II. Następnego dnia na Zamku Lubelskim odbyła się sesja zatytułowana „O solidarność rodziny narodów Europy”, podczas której główny referat wygłosił ks. bp Egon Kapellari, ordynariusz diecezji Graz, delegat episkopatu Austrii do kontaktów z Unią Europejską.

Szczególnym wydarzeniem w dziejach Instytutu było seminarium z udziałem Ojca Świętego Jana Pawła II, które miało miejsce w Castel Gandolfo. Odbyło się ono w dniach 11-13 sierpnia 1997 roku pod hasłem: „Czy – i jak – prawda zobowiązuje?”. Przed laty uczestnicy seminarium z etyki prowa-

dzzonego przez ks. kard. Karola Wojtyłę na zajęcia ze swoim Mistrzem jeździli do Krakowa. Tym razem wypadło imjechać trochę dalej...

Większość sympozjów, a także wiele konwersatoriów Instytutu, zostało udokumentowanych w formie bądź osobnych publikacji książkowych, bądź na łamach kwartalnika „Ethos”, wydawanego od roku 1988 wspólnie przez Instytut i rzymską Fundację Jana Pawła II.

SYMPOZJUM O WSPÓŁDPOWIEDZIALNOŚCI ZA KOŚCIÓŁ

Przedstawioną powyżej – z konieczności w wielkim skrócie i wybiórczo – historię działalności naukowo-dydaktycznej Instytutu, ukazywała wystawa, która w dniu 16 października została otwarta w Bibliotece Uniwersyteckiej Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II. Zgromadzono na niej większość publikacji, które w ciągu minionych dwudziestu pięciu lat ukazały się z inicjatywy bądź nakładem Instytutu. Okazało się przy tym, że w swoim dorobku Instytut ma blisko setkę publikacji książkowych oraz niemal osiemdziesiąt już numerów ukazującego się od 1988 roku kwartalnika „Ethos”. Warto przy tej okazji wspomnieć o publikacjach towarzyszących jubileuszowej sesji. Pierwsza z nich: *Instytut Jana Pawła II KUL. 25 lat działalności*, obok programowego dla prac Instytutu tekstu ks. Tadeusza Stycznia na temat antropologii Jana Pawła II oraz refleksji historyczoficznej nad myślą Karola Wojtyły, autorstwa obecnego dyrektora Instytutu ks. Alfreda M. Wierzbickiego, zawiera wykaz wszystkich dotychczasowych

konwersatoriów, sympozjów oraz publikacji Instytutu Jana Pawła II KUL. Druga książka *Gratias ago ergo sum. Życ to dziękować. „To Live” Means „to Thank”* zawiera jeden z ważniejszych tekstów księdza Stycznia – opublikowany tu w języku polskim i angielskim – prezentujący jego filozoficzną wizję człowieka, która zakorzeniona jest w doświadczeniu i zarazem otwarta na Objawienie².

Symposium zostało zainaugurowane Mszą Świętą sprawowaną w kościele akademickim KUL 15 października wieczorem, w wigilię rocznicy wyboru Jana Pawła II. Przewodniczył jej oraz homilię wygłosił ks. abp Józef Życiński, Metropolita Lubelski, Wielki Kanclerz Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.

Następnego dnia po południu w Auli Stefana Kardynała Wyszyńskiego odbyła się sesja „Kościół w Polsce wobec wyzwań współczesności”. W imieniu rektora gości i uczestników symposium przywitał prorektor KUL prof. dr hab. Józef Fert, który przy tej okazji przypomniał najważniejsze fakty z bogatych dziejów Instytutu. Intencją organizatorów sesji było, aby – w nawiązaniu do słynnego zdania z pierwszej encykliki Jana Pawła II „Człowiek jest drogą Kościoła” (nr 14) – nie tylko przypomnieć nauczanie Papieża, ale zastanowić się nad sposobami realizacji tego nauczania we wspólnocie Kościoła w dzisiejszej Polsce. Do podjęcia tego zamierzenia zostało za-

proszonych dwóch prelegentów: ks. prof. Józef Kudasiewicz, znany teolog biblista związany z KUL, oraz red. Stefan Wilkanowicz, wieloletni redaktor naczelny krakowskiego miesięcznika „Znak”, obecnie prezes Fundacji Kultury Chrześcijańskiej Znak.

Ksiądz profesor Kudasiewicz sformułował temat swojego wystąpienia w postaci pytania: „Kościół z czasów apostoelskich modelem dla wspólnoty Kościoła w Polsce dziś?”. Punktem wyjścia jego rozważań był znany fragment z Dziejów Apostolskich opisujący życie wspólnoty kościelnej w Jerozolimie: „Trwali oni w nauce Apostołów i we wspólnocie, w łamaniu chleba i w modlitwach. Bojaźń ogarniała każdego, gdyż Apostołowie czynili wiele znaków i cudów. Ci wszyscy, którzy uwierzyli, przebywali razem i wszystko mieli wspólne. Sprzedawali majątki i dobra i rozdzielali je każdemu według potrzeby. Codziennie trwali jednomyślnie w świątyni, a łamiąc chleb po domach, spożywali posiłek w radości i prostocie serca. Wielbili Boga, a cały lud odnosił się do nich życzliwie. Pan zaś przymnażał im codziennie tych, którzy dostępowali zbawienia” (2, 42-47).

Prelegent wskazywał, przywołując dokumenty nauczania Jana Pawła II, jak bardzo papieska eklezjologia zakorzeniona jest w tej biblijnej wizji Kościoła oraz że wiele inicjatyw Jana Pawła II – szczególnie w Roku Jubileuszowym 2000 – miało na celu zachęcenie lokalnych wspólnot kościelnych do przyjęcia takiej wizji. To papieskie wezwanie odnosiło się także do Kościoła w Polsce. Zdaniem księdza Kudasiewicza wezwanie to zostało przyjęte w naszym kraju jedynie częściowo, w jakimś sensie połowicznie. Przykładem może być zwią-

² Zob. *Instytut Jana Pawła II KUL. 25 lat działalności*, red. D. Walczewska-Belniak, Instytut Jana Pawła II KUL, Lublin 2007; T. S t y c z e ń SDS, *Gratias ago ergo sum. Życ to dziękować. „To Live” Means „To Thank”*, Instytut Jana Pawła II KUL, Lublin 2007 (książka ilustrowana jest fotogramami autorstwa Leszka Mądzika).

zana z jubileuszem papieska idea oczyszczenia wspólnoty Kościoła z grzechów i błędów przeszłości. Z jednej strony bowiem odbyło się w Warszawie w roku jubileuszowym specjalne nabożeństwo o charakterze pokutnym, odprawione pod przewodnictwem Księdza Prymasa, z drugiej jednak – zdaniem prelegenta – wspólnoty kościelnej nie było stać na konsekwentne wewnętrzne oczyszczenie się ze zła, które stało się udziałem chrześcijan, członków Kościoła, w czasie minionym. Skoro nie uczyniliśmy tego sami – stwierdził prelegent – czynią to teraz za nas media, ze wszystkimi tego faktu ubocznymi skutkami.

Wystąpienie red. Stefana Wilkanowicza miało charakter jeszcze bardziej praktyczny (jak przystało na kogoś, kto z wykształcenia jest nie tylko filozofem, ale i inżynierem). Zostało ono zatytułowane „Nowoczesna parafia”. Prelegent przedstawił w nim szereg swoich spostrzeżeń i postulatów dotyczących sposobu funkcjonowania współczesnej polskiej parafii. Podstawowym założeniem jego wystąpienia było przekonanie, że parafia winna być realną, a nie tylko nominalną wspólnotą ludzi, uczniów Chrystusa. Należy zatem podejmować starania, aby każdy miał możliwie łatwy dostęp do różnych obszarów życia parafialnego, poczynając od posługi sakramentalnej i liturgicznej (np. homilie winny być zdaniem redaktora Wilkanowicza nagrywane i umieszczane w Internecie, aby z posługi głoszenia Słowa mogły korzystać osoby, które z różnych przyczyn nie uczestniczyły w Liturgii), po różne formy działań pomocowych czy charytatywnych. Te ostatnie są dziś w polskich warunkach niezwykle ważne wobec znacznego rozwarstwienia społeczeństwa i pojawiania się wielu nowych

rejonów ludzkiej biedy. Przykład Dziejów Apostolskich pokazuje, że wzajemna troska o braci była od początku istotną cechą wspólnoty wierzących w Chrystusa (notabene zwrócił na to niezwykle mocno uwagę papież Benedykt XVI w drugim rozdziale encykliki *Deus caritas est*, zatytułowanym „Caritas. Dzieło miłości dokonywane przez Kościół jako «wspólnotę miłości»”).

Przedstawionym referatom towarzyszyła długa i żywa dyskusja, świadcząca o tym, jak bliska jest nam wszystkim eklezjologia stosowana w praktyce – w działaniu.

PAPIESKIE SPOTKANIE I KONCERT

Jubileuszowe sympozjum zostało zwieńczone 20 października spotkaniem przedstawicieli instytutów i centrów zajmujących się badaniem i upowszechnianiem myśli i dzieła Karola Wojtyły-Jana Pawła II. Spotkanie to zatytułowaliśmy: „Wobec dziedzictwa Jana Pawła II”. Podczas wspólnego posiedzenia przedstawiciele poszczególnych środowisk prezentowali ich dotychczasową działalność oraz plany na przyszłość, wskazując te obszary bogatego dziedzictwa Jana Pawła II, które starają się rozwijać. Spotkanie to służyło zatem bliższemu wzajemnemu poznaniu tych środowisk i wymianie doświadczeń. Prowadził je Przewodniczący Rady Naukowej Instytutu Jana Pawła II KUL, ks. prof. Andrzej Szostek.

Reprezentowane były następujące instytucje: Fundacja Episkopatu Polski „Dzieło Nowego Tysiąclecia”, znana dobrze między innymi z organizacji

ogólnopolskiego Dnia Papieskiego oraz zbiórki i fundowania stypendiów dla uzdolnionej młodzieży z rejonów uboższych, zwłaszcza wiejskich; Centrum Myśli Jana Pawła II, powołane do życia przez władze samorządowe Warszawy, które inicjują wiele projektów badawczych, edukacyjnych i kulturalnych, często we współpracy z innymi instytucjami; Instytut Papieża Jana Pawła II – także z Warszawy, powołany z kolei przez samorząd województwa mazowieckiego wraz z Prymasem Polski jako ośrodek proponujący między innymi programy edukacyjne dla młodzieży oparte na wartościach zakorzenionych w papieskim nauczaniu; Spotkania Lednickie, reprezentowane przez ich twórcę o. Jana Górę, który potrafi skupić na dorocznych czuwaniach w Uroczystość Zesłania Ducha Świętego młodych (a obecnie już nie tylko młodych) ludzi z całej Polski; Fundacja św. Mikołaja, prowadząca w nowoczesny sposób szereg kampanii reklamowo-medialnych (ich fragmenty mogliśmy obejrzeć podczas spotkania) podejmujących ważne kwestie społeczne (np. dotyczące pracy, macierzyństwa czy rodziny) w duchu nauczania Jana Pawła II; Centrum Duszpasterstwa Młodzieży Archidiecezji Lubelskiej, które w naszym regionie dało się dobrze poznać z wielu inicjatyw (jak na przykład wolontariat czy Akademia Papieska) inspirowanych duchowością Jana Pawła II.

Nie wszystkie instytuty i centra „papieskie” były reprezentowane na naszym spotkaniu, nie wszyscy zapowiadani przedstawiciele zdolali dotrzeć. Można mieć nadzieję, że to było spotkanie pierwsze, które zaowocuje kolejnymi, a przede wszystkim doprowadzi do dobrych kontaktów i współpracy naszych

środowisk, jak się bowiem wydaje, mogą się one wzajemnie uzupełniać. Takie też życzenie wyraził podsumowujący wszystkie prezentacje Metropolita Lubelski ks. abp Józef Życiński.

Spotkanie na tym się jednak nie zakończyło, akcentem wieńczącym była krótka, lecz bardzo wymowna uroczystość wręczenia profesorowi Stefanowi Sawickiemu, wybitnemu badaczowi literatury polskiej, długoletniemu członkowi Rady Naukowej lubelskiego Instytutu i Kolegium Redakcyjnego kwartalnika „Ethos”, dedykowanego mu numeru „Ethosu”, zatytułowanego „Ethos teatru”. Aktu wręczenia tomu dokonał, w towarzystwie Księdza Arcybiskupa (który, co w tym miejscu jest bardzo wymowne, jest przecież członkiem Papieskiej Rady Kultury), redaktor naczelny pisma ks. dr hab. Alfred M. Wierzbicki.

Dziękując za – jak to określił – „przyjazny gest”, profesor Sawicki następująco scharakteryzował czasopismo:

„«Ethos» jest pismem szczególnym. Jak żadne inne świadomie towarzyszy polskiemu społeczeństwu przez ostatnie dwudziestolecie, od roku 1988. Porusza najważniejsze dla ludzi – tu i teraz – problemy. Ujmuje je przy tym w szerokim kontekście europejskim i ogólnoludzkim, pogłębia je – a to bardzo ważne – w sposób pozytywny, nie obawiając się przekroczenia tego, co można by nazwać philosophical czy political correctness. Jest pismem wysoce intelektualnym, a równocześnie – co warto podkreślić – mądrościowym. Dobrze jest otrzymać w darze tom takiego pisma.

Jestem za ten dar wdzięczny dlatego również, że «Ethos» jest mi po prostu bliski. Bliski mi jest prezentowany w nim sposób myślenia o świecie, czyli

współczesny chrześcijański personalizm. A dokładniej: bliskie mi są pisma i czyny Jana Pawła II, który staje się jakby ikoną Chrystusa dla współczesności. «Ethos» stara się w jego duchu, na pewnym poziomie uogólnienia, myśleć i pisać o człowieku. Być z nim w jego poszukiwaniach prawdy. Dobrze jest pozostać w kręgu takiego środowiska”.

Trzeba przyznać, że takie słowa podziękowania zobowiązują

W tej samej Auli Instytutu Muzykologii KUL, w której odbyło się spotkanie „papieskich instytutów”, mieliśmy możliwość uczestniczenia w recitalu fortepianowym w wykonaniu Stanisława Drzewieckiego. Warto podkreślić, że recitalu tego nie tylko wysłuchaliśmy, ale także w nim uczestniczyliśmy, ponieważ więź, jaka zrodziła się między młodym (mógłby przecież być jednym ze studentów KUL), lecz dobrze znanym w świecie artystą a licznie przybyłą publicznością, zasługuje na Wojtyłowe miano uczestnictwa. Słuchając w jego wykonaniu *Preludiów, Etiud, Scherza h-moll* i *Ballady f-moll* Fryderyka Chopina, następnie *Wariacji na temat Paganiniego* Johannes Brahmsa oraz *Wielkich etiud na temat Paganiniego* Ferenc Liszta, którymi z chwili na chwilę coraz bardziej porywał słuchaczy, mogliśmy równocześnie medytować nad zapisanymi w programie koncertu słowami Jana Pawła II skierowanymi do artystów:

„Wypada [...] w tym miejscu odwołać się do ewangelicznej przypowieści o talentach. Pamiętamy, że aprobatę w tej przypowieści znajdują ci słudzy, którzy pracując, pomnożyli otrzymane talenty; z dezaprobatą natomiast spotyka się ten, który «zakopał talent» (por. Mt 25, 20-29).

Wśród mojego dzisiejszego audytorium wyraz «talent» natrafia zapewne na żywy oddźwięk. Chodzi wszakże o twórców kultury, nauki, o artystów, wiadomo zaś, że twórczość naukowa i artystyczna zawsze zaczyna się od tego, co nazywamy talentem w jego wielorakiej postaci.

Otóż pragnę podkreślić, że u podstaw każdego z tych wielu zróżnicowanych talentów każdy z nas, każdy bez wyjątku, również nie należący do świata kultury i nauki, dysponuje nade wszystko jednym: uniwersalnym talentem, którym jest nasze człowieczeństwo, nasze ludzkie «być» (esse). Ewangelia ze swym przykazaniem miłości uczy nas pomnażania tego przede wszystkim talentu: talentu naszego człowieczeństwa. Ostateczny osąd naszego życia będzie też tego talentu dotyczył nade wszystko. Ten zaś talent pomnaża się «przez bezinteresowny dar z siebie samego», czyli przez miłość Boga i bliźnich. Znacząco równocześnie: miłość Boga poprzez miłość bliźnich-ludzi: «Kto nie miłuje brata swego, którego widzi, nie może miłować Boga, którego nie widzi» (1 J 4, 20)”³.

Jest to niewątpliwie przesłanie skierowane nie tylko do artystów, lecz do wszystkich środowisk i do każdego z osobna człowieka, który stara się, nawet w wielkim trudzie, podejmować i realizować głoszoną przez Jana Pawła II naukę Chrystusa.

³ J a n P a w e ł II, *Jak być narodem zmartwychwstałym* (Przemówienie podczas spotkania ze światem kultury w Teatrze Wielkim, Warszawa, 8 VI 1991), „L'Osservatore Romano”, wyd. pol. 12(1991) nr 6, s. 29.